

34. Dychkivska, I. M. (1996). *Indyvidualne vykhovannia ditei doshkilnoho viku v pedahohichnii spadshchyni M. Montessori* [Individual education of preschool children in the pedagogical heritage of M. Montessori]. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa. K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University [in Ukrainian].
35. Ilchenko, A. M. (2007). *Idei rannoho rozvytku i vilnoho vykhovannia ditei z obmezhenymy rozumovymy mozhlyvostiamy u pedahohichnii spadshchyni M. Montessori* [Ideas of early development and free upbringing of children with limited mental abilities in M. Montessori's pedagogical heritage]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. Institute of Special Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
36. Milenina, H. S. (2015). *Pedahohichni idei Sofii Rusovoi ta Marii Montessori: porivnialnyi analiz* [Pedagogical ideas of Sofia Rusova and Maria Montessori: a comparative analysis]. Extended abstract of candidate's thesis. Kirovohrad. Volodymyr Vinnichenko Kirovohrad State Pedagogical University [in Ukrainian].
37. Zhebrovskyi, B. M. (2014). Naisuchasnisha klasyka [The most modern classic]. *Doshkilne vykhovannia*, (8), 2–5 [in Ukrainian].
38. Udartseva, N. (2018, October 14). *Shkola Marii Montessori: systema z osoblyvostiamy* [School of Maria Montessori: a system with features]. Firststep.com.ua. February 27, 2026. Available at: <https://firststep.com.ua/article/skola-marii-montessori-sistema-z-osoblivostami>
39. KidsCan Montessori children's house. (2025). Sait. Access: December 28, 2025. Available at: <https://kidscan.com.ua/>.
40. Ukrainskyi Montessori tsentr [Ukrainian Montessori Center]. (2025). Sait. Access: December 28, 2025. Available at: <https://www.ukr-montessori.com/>
41. Montessori, UA. (2025). Sait. Access: December 28, 2025. Available at: <https://montessoriua.com/ua/montessori-ua>

Матеріал надійшов до редакції 04.03.2026 р.

Прорецензовано 26.03.2026

Схвалено до друку 30.03.2026

УДК 811.161.2'246:811.221.24:81'33

Ольга Біланова,

науковий співробітник

відділу української жестової мови
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
olgabilanova75@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0008-9431-6503>

Лаура Івашенко,
науковий співробітник
відділу української жестової мови
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
lauritaa84@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-5397-668X>

Світлана Кульбіда,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу української жестової мови
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
svk5554@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0194-3495>
[scopus.com 57408163200](https://scopus.com/57408163200)

Olga Bilanova,
Researcher of the Ukrainian Sign Language Department
Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Laura Ivashchenko,
Researcher of the Ukrainian Sign Language Department
Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Svitlana Kulbida,
Doctor of Pedagogical Sciences, professor

Head of the Ukrainian Sign Language Department
Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
M. Berlinskoho street 9, Kyiv, 04060. Ukraine

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
вул. М. Берлинського, 9. Київ, 04060. Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special
Pedagogy and Psychology of the NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
9, M. Berlinsky St, Kyiv, 04060, Ukraine

ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ МОВНИХ КОНТАКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

EXTRALINGUISTIC FACTORS OF LINGUISTIC CONTACTS OF UKRAINIAN SIGN LANGUAGE

Анотація. У статті здійснено системний аналіз екстралінгвістичних чинників, що детермінують міжмодальні контакти між українською словесною мовою та українською жестовою мовою. Актуальність дослідження зумовлено сучасними трансформаційними процесами в мовному просторі України, де міжмодальні контакти між українською словесною мовою та українською жестовою мовою формуються під впливом розгалуженої системи позамовних чинників. *Мета* – визначення теоретичних засад терміну «мовні контакти» та розкриття екстралінгвістичних чинників мовних контактів української мови і української жестової мови. *Методи:* системно-структурний аналіз, ретроспективний, емічний соціолінгвістичний моніторинг, дискурс-аналіз, порівняльний, метод метод моделювання для розробки узагальненої таблиці екстралінгвістичних чинників, що відображає зв'язок між типом впливу та конкретним мовним результатом у контакті. *Результати.* Виокремлено комплекс історичних, суспільно-політичних, культурних та психологічних обставин, що впливають на механізми взаємодії аудіо-вербальної та візуально-просторової систем. Особливу увагу приділено ролі освітніх моделей (оралізм, білінгвізм) та процесів урбанізації у формуванні контактних форм мовлення, а також впливу європейських стандартів на легітимізацію УЖМ в

офіційному дискурсі держави. Окремим вектором дослідження є аналіз впливу воєнного стану (2022–2026) як потужного каталізатора мовних змін. Доведено, що повномасштабна агресія зумовила інтенсивну термінологізацію УЖМ, підвищення її престижу через медіа-супровід державних брифінгів та прискорену стандартизацію новожестів. Висвітлено психологічний аспект солідарності та національної ідентичності Глухих, що виявляється у відмові від спільних із мовою-агресором лексем. Результати підкреслюють перехід від асиметричного контакту до інтенсивної розбудови українського жестомовного простору як невід’ємної складової національної безпеки та культури.

Ключові слова: міжмодальні контакти, українська жестова мова, екстралінгвістичні чинники, воєнний стан, мовна політика, бімодальний білінгвізм, термінологізація, емічний досвід.

Abstract. The article carries out a systematic analysis of extralinguistic factors that determine intermodal contacts between the Ukrainian verbal language and Ukrainian sign language. The relevance of the study is due to modern transformational processes in the language space of Ukraine, where intermodal contacts between the Ukrainian verbal language and Ukrainian sign language are formed under the influence of an extensive system of extralinguistic factors. Language contacts are an extremely complex and multi-stage process, closely related to the development of society. The phenomenon of language contact occupies a prominent place among sociocultural processes, reflecting both qualitative and quantitative parameters of intercultural contacts. The goal is to determine the theoretical foundations of the term "language contacts" and to reveal extralinguistic factors of language contacts of the Ukrainian language and Ukrainian sign language. Methods: system-structural analysis, retrospective, emic sociolinguistic monitoring, discourse analysis, comparative, modeling method for developing a generalized table of extralinguistic factors, reflecting the relationship between the type of influence and a specific language result in contact. Results. A complex of historical, socio-political, cultural and psychological circumstances that influence the mechanisms of interaction of the audio-verbal and visual-spatial systems is identified. Particular attention is paid to the role of educational models (oralism, bilingualism) and urbanization processes in the formation of contact forms of speech, as well as the influence of European standards on the legitimization of UZHM in the official discourse of the state. A separate vector of the study is the analysis of the impact of martial law (2022–2026) as a powerful catalyst for language changes. It is proven that the full-scale aggression led to the intensive terminologization of Ukrainian Sign Language, increasing its prestige through media coverage of state briefings and accelerated standardization of new gestures. The psychological aspect of solidarity and national identity of the Deaf is highlighted, which is manifested in the rejection of lexemes shared with the aggressor language. The results emphasize the transition from asymmetric contact to the intensive

development of the Ukrainian Sign Language space as an integral component of national security and culture.

The scientific perspective is the development of theoretical models of intermodal language interaction and the formation of an empirical database on the functioning of Ukrainian sign language in the modern communicative space. Such research will contribute to the improvement of sign language policy and the development of an additive model of sign bilingual education in Ukraine.

Key words: intermodal contacts, Ukrainian Sign Language, extralinguistic factors, martial law, language policy, bimodal bilingualism, terminologization, emic experience.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження екстралінгвістичних чинників мовних контактів української словесної мови та української жестової мови зумовлено сучасними трансформаційними процесами в мовному просторі України. У контексті інституційного зміцнення державної української мови, реформування освітньої системи та імплементації міжнародних стандартів у сфері прав осіб з інвалідністю, міжмодальна взаємодія набуває нового соціолінгвістичного змісту. Визначення історико-географічних, суспільно-політичних, культурних і психологічних чинників такого контакту дає змогу комплексно осмислити механізми формування білінгвального середовища, уникнути асимілятивних ризиків і забезпечити збереження структурної автономності жестової мови в умовах статусної асиметрії. Дослідження екстралінгвістичних параметрів є необхідним для науково обґрунтованого формування мовної політики та освітніх стратегій.

Особливої ваги проблема набуває в умовах воєнного стану 2022–2026 років, коли різко зросла інтенсивність публічної комунікації та потреба в оперативному доступі до інформації для всіх громадян. Регулярна присутність жестомовного перекладу в офіційних зверненнях, інформаційних марафонах і кризових (безпекових) повідомленнях спричинила якісний зсув у характері мовних контактів, активізувала термінотворчі процеси й підвищила суспільний статус української жестової мови. За цих умов дослідження екстралінгвістичних чинників виступає не лише теоретичною потребою, а й практичним інструментом забезпечення комунікативної рівності, соціальної згуртованості та національної

стійкості, що робить означену проблематику надзвичайно актуальною для сучасного українського мовознавства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз загальних мовознавчих праць зарубіжних і вітчизняних дослідників У. Вайнраха, Е. Гаугена, Ю. О. Жлуктенка, Т. П. Ільяшенка, В. Ю. Розенцвейга, С. В. Семчинського та ін. доводить актуальність питання щодо вивчення природи мовних контактів, їхньої ролі в історичному та культурному розвитку мов. Мовні контакти – це одні з найважливіших зовнішніх чинників розвитку будь-якої існуючої мови.

Термін «мовні контакти», який запропонував французький мовознавець А. Мартіне, почали використовувати в лінгвістичній науці після появи 1953 року книги, американця за походженням, Уріеля Вайнрайха «Мовні контакти», що стала своєрідним завершеним висновком багаторічних дебатів навколо проблеми взаємодії мов. У. Вайнрайх запропонував теорію мовних контактів для розкриття взаємозв'язків між соціальними та мовознавчими чинниками, які впливають на мову під час міжмовної взаємодії [Weinreich, 1953, p. 12].

М. П. Кочерган констатує, що нині *«практично не існує мов, які б не зазнавали впливу інших мов. ... на нашій планеті існує лише шість одномовних країн, у той час як країн, де співіснує три-п'ять мов – двадцять сім, шість-десять мов – двадцять чотири, одинадцять і більше мов – сімдесят чотири. Крім того, практично в кожній європейській країні існують численні мовні меншини* [Кочерган, 1999, с.41]. М. П. Кочерган зазначає, що *«мовні контакти мають місце і «коли засвоюється інша мова в процесі шкільного навчання»* [Кочерган, 1999, с. 187].

Поняття мовної взаємодії у мовознавчих працях позначають різними словосполученнями: «іншомовний вплив», «змішування мов», «схрещування мов», «взаємовплив мов», «мовні контакти», «мовна взаємодія». Проте, вони не є повністю тотожними, кожне має відтінки, властиві певному значенню. О. Г. Штурнак наводить такі приклади пояснення даних словосполучень: *«змішування мов – термін, який пов'язаний з біблійною легендою про «вавилонське стовпотворіння».* *Схрещування – термін запозичений з біології, причому, в середині*

схрещування розрізняли *метисацію* – взаємодію споріднених мов, і *гібридизацію* – взаємодію неспоріднених мов. Термін же *мішана мова* вважався неприйнятним, оскільки він породжував уявлення, що така мова є результатом змішування двох мов у рівних пропорціях» [Штурнак, 2003, с.120]

Сучасні мовознавці користуються найуживанішими термінологічними сполученнями, такими як «взаємодія мов» та «мовні контакти». Але через стосунок цих термінів до різноманітних явищ, існує чимало визначень «взаємодії мов» та «мовних контактів». Дослідивши цю диференціацію, О. Г. Штурнак пояснює: «Одні говорять про їхню синонімічність, інші ж розрізняють за значенням: під взаємодією мов розуміють комплекс явищ, що виникають унаслідок встановлення міжмовних зв'язків, а мовні контакти визначають як певний тип міжмовних зв'язків» [Штурнак, 2003, с.120].

С. Скуратівський тлумачить мовні контакти так: «*взаємодія двох і більше мов, коли висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи другої мови, або, навпаки, – вислови другою мовою включають до свого складу елементи першої мови*» [Скуратівський, 2023, с.273].

У сучасній українській лексикографії слово *контакт* тлумачиться як зіткнення, взаємодія або спілкування/зв'язок між об'єктами (у ширшому розумінні – двома чи більше системами), що становить основу для визначення мовних контактів як взаємодії мовних систем в соціальному просторі.

Мовні контакти – стійкі соціолінгвістичні явища, що позначають взаємодію (контакт, зв'язок, спілкування) двох або більше мовних систем у певних соціальних умовах і з певними комунікативними результатами. Це поняття впливає з традиційних тлумачень слова *контакт* у словниках української мови як зв'язку/взаємодії, що фіксується в академічних словниках (СУМ-20/СУМ-11) і сучасних онлайн-словниках. у СУМ-20 / СУМ-11 слово *контакт* має зміст взаємодії, зв'язку, спілкування, що лексикографічно обґрунтовує вживання терміна мовні контакти як узагальнення цього поняття в лінгвістичних дослідженнях.

У межах концепції мовної екології Einar Haugen мову розглядає як елемент соціальної екосистеми (Haugen, 1972, pp. 325–339). Такий підхід дає змогу

аналізувати міжмодальні контакти як: симбіотичні (взаємне збагачення), конкурентні (боротьба за домінування), асимілятивні (витіснення менш престижної системи).

Українська еколінгвістична традиція активно розвивається і у працях С. Клочко, зокрема в аналітичному огляді розвитку еколінгвістики в Україні (Клочко, 2020, с. 15–28), де підкреслюється необхідність збереження мовного різноманіття як елемента гуманітарної безпеки держави.

У сфері жестових мов структурну автономність візуально-просторових мов доведено в дослідженнях William Stokoe (1960, pp. 3–45), Рудольфа Краєвського (1964, с.7), Н. Іванюшевої (2013, с.26), С. Кульбіді (2022, с.22), а специфіку варіативності та контактних форм проаналізовано у працях Ceil Lucas (2001, pp. 1–25). У цьому контексті *міжмодальний контакт* визначається як взаємодія мов різної сенсорної модальності, що має особливі механізми структурного впливу.

Соціолінгвістичний вимір мовної політики щодо жестових мов представлено у статті В. Скуратівського (2023, с. 92–99), де аналізується співвідношення державної мовної політики та прав жестомовних спільнот. Автор наголошує, що асиметрія статусу між словесною та жестовою мовами зумовлює специфіку контактних процесів в освіті та публічній сфері.

В умовах української освітньої реформи поступово утверджується білінгвальний підхід, що сприяє гармонізації контактних процесів.

Мета: визначити теоретичні засади терміну «мовні контакти» та розкрити екстралінгвістичні чинники мовних контактів української мови і української жестової мови.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та системної характеристики екстралінгвістичних чинників мовних контактів було застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів: системно-структурний аналіз для класифікації чинників (історико-географічних, суспільно-політичних, культурних, психологічних тощо) та визначення механізмів їхнього впливу на взаємодію аудіо-вербальної та візуально-просторової систем; ретроспективний метод, що дав можливість простежити еволюцію мовних контактів залежно від історичних

моделей навчання глухих (оралізм, тотальна комунікація, білінгвізм) та виявити причини асиметрії умов функціонування УЖМ у минулому; емічний підхід (внутрішній аналіз спільноти) – став ключовим для дослідження психологічних чинників, мовної ідентичності та лояльності білінгвів (глухих, CODA, перекладачів), що дало змогу описати мовні процеси з позиції самої культурної спільноти Глухих; соціолінгвістичний моніторинг та дискурс-аналіз – застосовувався для вивчення впливу воєнного стану (2022–2026 рр.) на медіапростір з аналізом державних брифінгів, YouTube-каналів, цифрових платформ для фіксації процесів термінологічної експансії та появи новожестів; порівняльний метод – зіставлення мовних практик у міському та сільському середовищах, а також під час аналізу впливу європейських стандартів (UN CRPD) на національну жестомовну політику; метод моделювання для розробки узагальненої таблиці екстралінгвістичних чинників, що відображає зв'язок між типом впливу та конкретним мовним результатом у контакті УМ і УЖМ.

Результати дослідження. Відомо, що будь-які мови взаємодіють і взаємозбагачуються не самі по собі, у літературі цей процес номінується як встановлення мовних контактів, які відображають взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення матеріальної та духовної культур різних народів, історичні контакти між ними. *Мовні контакти* – це надзвичайно складний і багатоступеневий процес, тісно пов'язаний з розвитком суспільства. Явище мовного контакту посідає чільне місце серед соціокультурних процесів, відображаючи як якісні, так і кількісні параметри міжкультурних контактів.

Українська жестова мова – рухлива динамічна система, якій властиві не лише внутрішні взаємозв'язки, а й зовнішні з такими ж природними мовними системами. Екстралінгвістичні чинники появи й розвитку мовних контактів цілком можна системно охарактеризувати на прикладі взаємодії української словесної мови та української жестової мови. У цьому випадку контакт має міжмодальний характер (аудіо-вербальна ↔ візуально-просторова система) і формується під впливом комплексу позамовних обставин. Мовні контакти української словесної мови та української жестової мови – це процес системної взаємодії двох мов різної

модальності (аудіо-вербальної та візуально-жестової), що виникає внаслідок комунікації носіїв цих мов у спільному соціокультурному просторі та проявляється у взаємовпливах мовних структур, комунікативних практик і мовних ідеологій. З наукової точки зору, такі контакти мають міжмодальний характер, оскільки взаємодія відбувається між мовами, що використовують різні канали сприйняття й передачі інформації. У результаті формуються специфічні контактні явища і змішані комунікативні практики, а також двомовність глухих і чуючих учасників комунікації.

У соціолінгвістичному вимірі мовні контакти української та української жестової мов відображають співіснування двох мовних спільнот – спільноти глухих і ширшого україномовного суспільства – та визначаються низкою екстралінгвістичних чинників: освітньою політикою, доступністю перекладу, медійною присутністю жестової мови, правовим статусом і суспільним престижем мов.

У процесі дослідження фундаментальної теми «Методологічні засади вивчення жестового мовознавства» відділу української жестової мови нами проаналізовано досвід соціальних відносин і визначено основні екстралінгвістичні чинники взаємодії української і української жестової мов: історико-географічні (історія спеціальної освіти, географічна мобільність й урбанізація), суспільно-політичні (жестомовна політика держави, вплив європейських стандартів, освітнє реформування), культурні (традиції культури глухих українців, поширення жестомовного перекладу, соціально-економічні (доступ до адміністративних послуг, інституалізація в університетських програмах різних рівнів акредитації та ін.), психологічні (мовна ідентичність, психолінгвістичні механізми), демографічні, умови воєнного стану.

Зокрема, у вивченні історико-географічних чинників першим визначимо – історію спеціальної освіти у її розвитку системи спеціальної освіти для глухих в Україні, спостерігаємо формування контактів між українською словесною мовою та УЖМ. Застосовані освітні моделі (оралізм, тотальна комунікація, білінгвізм) визначали і визначають ступінь (не)дозволеності жестової мови, інтенсивність та

поширеність її впливу в освітньому процесі, специфічний характер контактних форм. У періоди домінування оралістичної методики контакт був асиметричним: словесна мова витісняла природні жестові структури, що призводило до калькування та спрощення граматики УЖМ.

Українські дослідники (С. Кульбіда, 2022; Скуратівський, 2023) зазначають, що модель освіти визначає характер міжмодального контакту:

- оралістична модель → редукція жестової мови;
- тотальна комунікація → формування контактних форм;
- білінгвально-бікультурна модель → збереження автономності мовних систем.

Другий чинник – географічна мобільність й урбанізація враховує особливості міграційних процесів, концентрації глухих у: а) великих містах (Київ, Львів, Харків, Одеса та ін.); б) містах порівняно з селами, що сприяло формуванню регіональних варіантів УЖМ, інтенсифікації контактів із державною мовою, появі стандартизованої термінології. Характерною особливістю є те, що міське середовище підвищує частоту міжмодального контакту через освітні, адміністративні та медіаінституції. Прикладом таких контактів можуть слугувати різного періоду словники, жестівники, посібники відомих українців з числа членів Товариства глухих – Миколи Тяжелова, Рудольфа Краєвського, Наталії Іванюшевої, Євдокії Зуєвої, Володимира Скурчинського, Даніїла Кравченка та ін.

Серед суспільно-політичних чинників варто виділити – жестомовну політику держави, вплив європейських стандартів, освітню інклюзивну реформу. Чинник – формування жестомовної політики, яка розпочинає свій історичний поступ (Кульбіда, Рибак, Міськов, 2025). Статус української мови як державної створює асиметричну модель контакту, вона стає обов'язковою у сфері освіти, судочинства, медіа. Натомість визнання УЖМ відбувається поступово, що впливає на характер взаємодії.

Законодавче закріплення прав осіб із порушенням слуху у сучасній нормативній базі легітимізує УЖМ, стимулює перекладацьку практику, розширює сфери функціонування.

В умовах освітнього реформування спостерігаємо новий тип контактів: активне використання перекладачів, перехід від одномовних до тотальної комунікації і двомовних моделей навчання, поступове формування академічної термінології УЖМ.

Отже, освітня політика є головним регулятором інтенсивності міжмодального контакту.

Вплив європейських стандартів є безумовним, оскільки імплементація положень Конвенції осіб з інвалідністю стимулює держави визнавати національні жестові мови, що змінює баланс контактних процесів у бік більшої симетрії. Документ міжнародного значення визначає основні принципи захисту прав людей з інвалідністю та їх повної участі в суспільному житті. Конвенція набула чинності 3 травня 2008 року і стала ключовим нормативним актом у сфері прав людини та інклюзії (United Nations, 2006). Документ ґрунтується на принципах поваги до гідності та автономії особи, недискримінації, повної участі та інтеграції у суспільство, рівності можливостей, доступності, поваги до мовної та культурної ідентичності людей з інвалідністю. Особливе значення для мовної політики має стаття 2, у якій визначено поняття *мова* (language). У ній підкреслюється, що мова охоплює не лише усну форму, а й жестові мови та інші невербальні способи комунікації, що забезпечує міжнародне визнання статусу жестових мов. Важливими також є: стаття 9 – Доступність, яка зобов'язує держави забезпечувати доступ до інформації та комунікації, включно з жестовими мовами; стаття 21 – Свобода вираження поглядів та доступ до інформації, яка передбачає використання жестових мов і альтернативних форм комунікації; стаття 24 – Освіта, де наголошено на необхідності навчання з використанням жестових мов і підтримці мовної ідентичності глухих осіб.

Отже, Конвенція закріплює принципи мовної рівності, інклюзивної освіти та доступної комунікації, що є важливою правовою основою для розвитку жестових мов та жестової двомовної освіти глухих (United Nations, 2006)

Серед культурних чинників особливого значення набуває формування Глухої культури, адже Глухі в Україні формують окрему культурну спільноту, яка має

історичні традиції понад 90-річної спадщини зі своєю міжпоколінною передачею, своїми нормами комунікації, ідентичністю та символічним унікальним і неповторним капіталом мови. Культурна самоорганізація в Українському Товаристві Глухих підтримує автономність УЖМ, максимальним чином протидіє її редукції, сприяє розвитку автентичної семантики. Не менш важливим є чинник жестомовного перекладу у медіа, цифровому середовищі, телебаченні, YouTube-каналах, державних брифінгах (особливо після 2022 року), що, на нашу думку, істотно посилює частотність контакту, уточнення термінів, появу нової лексики воєнно-політичної сфери. Завдяки такому процесу медіапростір сьогодні стає одним із найактивніших каталізаторів міжмодального контакту.

Соціально-економічні чинники охоплюють ринок праці (необхідність володіння державною мовою), доступ до адміністративних послуг засобами УЖМ, розширену професійну підготовку перекладачів жестової мови у чотирьох інституціях, інституціоналізацію УЖМ в університетських програмах. Економічна інтеграція глухих громадян збільшує потребу у жестовій двомовності.

Психологічні чинники – мовна ідентичність – контакт між українською словесною мовою та УЖМ впливає на: формування двомовної ідентичності, мовну лояльність, рівень престижу кожної системи. У психологічних механізмах варто виокремити позиції у білінгвів (глухі, CODA, перекладачі): формується здатність до кодового перемикання, активується одночасна обробка двох мов різної модальності, розвивається міжмодальна когнітивна гнучкість. Психологічна установка суспільства щодо глухоти також впливає на характер контактів: медична модель зменшує статус УЖМ, культурна модель – підвищує.

Зменшення чисельності спільноти Глухих, міжшлюбні контакти (глухі – чуючі, глухі – глухі), поява дітей СОДА, освітнє середовище закладів є основою демографічних чинників, від яких залежить мовне контактування, міжпоколінна передача, продовження чи втрата традицій та ін. Дедалі частіший щоденний контакт між глухими і чуючими активніше формує змішані мовні практики.

Узагальнений зміст представимо у Таблиці 1

Екстралінгвістичні чинники у мовних контактах української і української жестової мов

Екстралінгвістичний чинник	Механізм впливу	Мовний результат у контакті української та УЖМ
Історія спеціальної освіти	Домінування оралізму / тотальної комунікації / білінгвальної моделі	Калькування синтаксису; формування контактних систем; або збереження автономної граматики
Державна мовна політика	Статус української як державної; поступове визнання УЖМ	Асиметричний контакт; розширення сфер функціонування УЖМ; розвиток термінології
Інклюзивна освіта	Присутність перекладача; двомовні практики	Активізація кодового перемикання; поява академічної лексики УЖМ
Урбанізація	Концентрація глухих у великих містах	Стандартизація варіантів; зменшення регіональної варіативності
Медіа та цифрові платформи	Жестомовний переклад новин, брифінгів, онлайн-контенту	Уніфікація жестів; швидке створення неологізмів
Культурна самоорганізація спільноти Глухих	Підвищення престижу УЖМ	Посилення мовної автономії; зниження асимілятивного тиску
Економічна інтеграція	Необхідність володіння державною мовою	Розвиток функціонального білінгвізму
Психологічні чинники	Формування двомовної ідентичності	Стабільне кодове перемикання; когнітивна гнучкість
Воєнний стан (2022–2026)	Постійна потреба в оперативній інформації та публічній комунікації	Інтенсивна термінологізація; інституційне закріплення УЖМ у державній комунікації

Важливо додати, що умови воєнного стану 2022–2026 років повномасштабної агресії РФ проти України стали новими каталізаторами мовних контактів, створили принципово нову комунікативну ситуацію. Воєнний стан став потужним екстралінгвістичним чинником, що значно активізував міжмодальний контакт української словесної мови та української жестової мови. По-перше, інституційна видимість УЖМ посилилася, державні брифінги супроводжуються жестомовним перекладом, офіційні звернення посадових осіб транслюються з перекладачем, інформаційні марафони забезпечують регулярну присутність УЖМ у публічному просторі. Це привело до:

- підвищення престижу УЖМ;
- її нормалізації як елементу державної комунікації;
- зміни суспільного ставлення до жестової мови.

Принциповим стало питання патріотичного духу Глухих українців, котрі відмовляються від використання споріднених жестових одиниць з жестовою мовою агресора, що впродовж багатьох десятиліть було єдиною платформою використання. На заміну старожестам шляхом конкурсного відбору сьогодні приходять новожести: ТАК, НІ, ТРЕБА (ПОТРІБНО), НЕТРЕБА (НЕПОТРІБНО), ЦІКАВІСТЬ, ХТО? ВІДПОВІДЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ДОСВІД та ін. Водночас дерусифіковані варіанти поки що використовують не всі Глухі.

Спостерігаємо чітку тенденцію термінологічної експансії. Воєнна тематика зумовила появу великої кількості нових понять: ПОВІТРЯНА ТРИВОГА, ЕВАКУАЦІЯ, РАКЕТНИЙ УДАР, ГУМАНІТАРНИЙ КОРИДОР, ДРОН, ППО, КОНТНАСТУП тощо. Також деякі жести даються складніше – наприклад, іноді плутають новожест ТРИВОГА з ДРОНОМ, оскільки вони схожі за характером та напрямом руху конфігурації руки.

Тому в межах міжмодального контакту виникли три процеси: створення новожестів на позначення нових понять (ШІ, ФРІ, АВОКАДО, ЧПСИ та ін.), калькування словесної структури, заміна дактилювання з подальшою стабілізацією новожесту.

Отже, воєнний дискурс став потужним механізмом семантичного збагачення УЖМ. З іншого боку, сприяє прискореному унормуванню через щоденне повторення в медіапросторі, освітніх закладах окремі жести швидко уніфікуються, закріплюються як нормативні, стають загальнодоступними. Тому закономірним явищем є формування пришвидшеного циклу

виникнення → апробація → унормування → масове поширення

Також варто відмітити психологічний чинник солідарності. Воєнний стан посилив національну ідентичність. Це вплинуло й на мовні процеси: зростання лояльності до державної української мови, підвищення символічної цінності УЖМ як частини українського культурного простору, формування жестових відповідників патріотичних гасел СЛАВА УКРАЇНІ, ГЕРОЯМ СЛАВА....

Додамо, що розширення перекладацького корпусу сприяло зростанню потреби у професійних перекладачах УЖМ, вчителів і викладачах УЖМ, стандартизованих

жестівниках/словниках, професійній підготовці таких фахівців, а також підготовці фахівців у сфері міжмодальної комунікації. Це інституційно змінює вчорашню ситуацію і нині зміцнює контакт української словесної мови та УЖМ.

Отже, воєнний стан 2022–2026 ми розглядаємо як фазовий зсув у динаміці міжмодального контакту, що характеризується: інтенсивністю (щоденна публічна комунікація), термінотворчою активністю, підвищенням престижу української жестової мови, прискореним посиленням мовної ідентичності.

Якщо раніше контакт мав переважно освітній характер у закладах спеціальної освіти, посилений з процесом викладання предмета «Українська жестова мова» і розробкою модельних програм (Біланова, 2021; Біланова 2024; Іващенко, 2022) і спільноті Глухих більшою мірою, то після 2022 року він стає публічно медіалізованим.

Висновки. Отже, мовні контакти української словесної мови та української жестової мови можна визначити як міжмодальну форму мовної взаємодії, що охоплює лінгвістичні, соціокультурні й комунікативні процеси співфункціонування двох мов у межах єдиного мовного простору України.

Доведено, що міжмодальні контакти між українською словесною мовою та українською жестовою мовою формуються під впливом розгалуженої системи позамовних чинників: історико-географічні, суспільно-політичні, культурні, психологічні і функціонують системно та взаємопов'язано. Встановлено, що кожен із цих чинників визначає ступінь асиметрії або паритетності у взаємодії мовних систем.

Визначено, що характер міжмодального контакту історично детермінований панівною освітньою парадигмою. Перехід від оралістичної моделі (що призводила до редукції УЖМ та калькування) через тотальну комунікацію до жестової двомовності в освіті забезпечить збереження автономності граматичної структури УЖМ. Сучасне реформування в освіті стимулює появу стратегії жестомовної політики, нового типу контактів, активного кодового перемикування та формуванням академічного пласту УЖМ.

Обґрунтовано роль психологічних чинників, зокрема мовної лояльності та ідентичності білінгвів (глухих, CODA, перекладачів), у формуванні міжмодальної когнітивної гнучкості. Культурна самоорганізація в межах УТОГ понад 90 років виступає потужним стабілізатором, що сприяє утвердженню, зміцненню, активізації та підтримує високий престиж УЖМ як унікального символічного капіталу спільноти Глухих українців.

Виявлено, що умови воєнного стану (2022–2026) стали критичним каталізатором мовних контактів, ініціювавши «пришвидшений цикл» мовного розвитку: від виникнення неологізмів до їх масової стандартизації через медіа. Процес термінологічної експансії (воєнно-політична лексика) та свідомо відмова від жестових одиниць мови-агресора на користь автентичних новожестів свідчать про глибоку патріотичну трансформацію мовної ідентичності та інституційне зміцнення статусу УЖМ у сучасній комунікації. Воєнний стан 2022–2026 виступає новітнім каталізатором міжмодального контакту, що підвищує інституційний статус УЖМ, активізує термінотворення, змінює суспільне сприйняття жестової мови, сприяє формуванню стабільного комунікативного простору.

Визначено, що інтеграція українських досліджень у теорію міжмодального мовного контакту дає підстави стверджувати, що: УЖМ має структурну автономність, контакт із державною словесною мовою відбувається в умовах соціальної асиметрії, освітня модель є ключовим регулятором контактних процесів, а еколінгвістичний підхід дає змогу прогнозувати ризики мовної ерозії.

Отже, міжмодальний контакт в Україні перебуває на етапі інституційної стабілізації, втім потребує подальшого нормативного та методичного забезпечення.

Перспективи подальших досліджень – аналіз впливу екстралінгвістичних чинників – мовної політики, освітніх реформ, технологічної медіації та кризових соціальних процесів – на інтенсивність і типологію мовних контактів.

Окрему наукову перспективу становить розроблення теоретичних моделей міжмодальної мовної взаємодії та формування емпіричної бази даних щодо функціонування української жестової мови в сучасному комунікативному

просторі. Такі дослідження сприятимуть удосконаленню жестомовної політики та розвитку адитивної моделі жестової двомовної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. Mouton, pp. 1–12.
2. Кочерган, М. П. (1999). Загальне мовознавство. К.: Академія, 288, 9.
3. Штурнак О. (2009). Мовні контакти як об'єкт вивчення (огляд літератури). *Теле- та радіожурналістика, 2009, Вип. 8, 119–130*.
4. Словник української мови: у 20 томах (СУМ-20). (2010–н.д.). *Академічний тлумачний словник української мови* (видається Українським мовно-інформаційним фондом НАН України). <https://sum20ua.com/> (доступ 2026)
5. Словник української мови / Словник української мови в 11 томах (СУМ-11). (1970–1980). *Академічний тлумачний словник української мови*.
6. Haugen, E. (1972). The ecology of language. In A. S. Dil (Ed.), *The ecology of language* (pp. 325–339). Stanford University Press.
7. Клочко, С. О. (2020). Поступ еколінгвістики в Україні: аналітичний огляд. *Мовознавчі студії, 12, 15–28*.
8. Stokoe, W. (1960). *Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf*. *Studies in Linguistics, Occasional Papers 8*, pp. 3–45.
9. Іванюшева, Н.В., & Кульбіда, С.В. (2013). Особливості застосування двомовних програм як інструмент збереження мови лінгвістичної меншини : Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови : зб. наук. праць : Вип. 4. Частина 4. – Кіровоград, Імекс-ЛТД, 2013. С.25–33.
10. Кульбіда, С. (2022). Жестовий двомовний підхід у практиці спеціальних закладів України. *Особлива дитина: навчання і виховання, 108(4)*, 20–26. <https://doi.org/10.33189/ectu.v108i4.119>
11. Lucas, C., Bayley, R., Valli, C., Rose, M., & Wulf, A. (2001). Sociolinguistic variation. *The sociolinguistics of sign languages*, 61–111.
12. Скуратівський, В. (2023). Мовна політика та права жестомовних спільнот в Україні. *Наукові записки з мовної політики, 5*, 89–104.
13. Кульбіда, С.В., Рибак, О.А., & Міськов, Г.В. (2025). Аналітичні матеріали для МОН України : *препринт*. Відділ української жестової мови Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2025. 50 с. <https://doi.org/10.33189/articles25001> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747760>
14. Кульбіда, С.В., Рибак, О.А., & Рапіна, Л.А. (2025). Шляхи реалізації мовної політики української жестової мови: *монографія*. ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, відділ української жестової мови. Київ, 2025. 300 с.

15. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations. https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf.

16. Біланова, О. (2021). З досвіду роботи вчителя жестової мови. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v2.39>

17. Біланова, О.А. (2024). Вчитель української жестової мови в умовах дистанційного навчання під час воєнного стану. Безбар'єрність в освіті осіб з особливими потребами: досвід та інновації. *Матеріали X Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології*. – Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. С.48-54. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743112>

18. Іващенко, Л.Д. (2022). Шляхи ефективного навчання для дітей з порушенням слуху під час воєнного стану у рефлексії вчителя жестової мови. Досвід дистанційного навчання учнів з порушеннями слуху (організаційно-ресурсне забезпечення в умовах воєнного часу): *збірка тез* Всеукраїнського науковопрактичного семінару в рамках фестивалю Тижня науки (20 травня 2022 року). Київ: ФОП «Симоненко О.І.», 2022. С.37–39. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732008>

REFERENCES

1. Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. Mouton, pp. 1–12. [in English].

2. Kocherhan, M. P. (1999). *Zahalne movoznavstvo [General linguistics]*. К.: Akademiia, 288, 9. [in Ukrainian].

3. Shturnak, O. (2009). *Movni kontakty yak ob'ekt vyvchennia (ohliad literatury) [Movable contacts as an object of study (literature review)]*. Tele- ta radiozhurnalistyka, 2009, Vyp. 8, 119–130. [in Ukrainian].

4. *Slovyk ukrainskoi movy: u 20 tomakh (SUM-20)*. (2010–n.d.). [Ukrainian language dictionary: in 20 volumes] Akademichniy tlumachnyi slovyk ukrainskoi movy (vydaietsia Ukrainyskym movno-informatsiynym fondom NAN Ukrainy). <https://sum20ua.com/> (dostup 2026). [in Ukrainian].

5. *Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh (SUM-11) [Ukrainian language dictionary]*. (1970–1980). Akademichniy tlumachnyi slovyk ukrainskoi movy. [in Ukrainian].

6. Haugen, E. (1972). The ecology of language. In A. S. Dil (Ed.), *The ecology of language* (pp. 325–339). Stanford University Press. [in English].

7. Klochko, S. O. (2020). Postup ekolinhvistyky v Ukraini: analitychnyi ohliad. [The progress of ecolinguistics in Ukraine: an analytical review] *Movoznavchi studii*, 12, 15–28. [in Ukrainian].

8. Stokoe, W. (1960). *Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf*. *Studies in Linguistics, Occasional Papers* 8, pp. 3–45. [in English].

9. Ivaniusheva N.V., & Kulbida S.V. (2013). *Osoblyvosti zastosuvannia dvomovnykh prohran yak instrument zberezhenntia movy linhvistychnoi menshyny [Peculiarities of using bilingual programs as a tool for preserving the language of a linguistic minority]: Osvita osib z osoblyvymy potrebamy : shliakhy rozbudovy : zb. nauk. prats : Vyp. 4. Chastyna 4*. – Kirovohrad, Imeks-LTD, 2013. S.25–33. [in Ukrainian].

10. Kulbida, S. (2022). Zhestovyi dvomovnyi pidkhid u praktytsi spetsialnykh zakladiv Ukrainy [Sign bilingual approach in the practice of special institutions in Ukraine]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 108(4), 20–26. <https://doi.org/10.33189/ectu.v108i4.119>. [in Ukrainian].

11. Lucas, C., Bayley, R., Valli, C., Rose, M., & Wulf, A. (2001). Sociolinguistic variation. *The sociolinguistics of sign languages*, 61–111. [in English].

12. Skurativskiy, V. (2023). Movna polityka ta prava zhestomovnykh spilnot v Ukraini [Language policy and rights of sign language communities in Ukraine]. *Naukovi zapysky z movnoi polityky*, 5, 89–104. [in Ukrainian].

13. Kulbida, S.V., Rybak, O.A., & Miskov, H.V. (2025). Analitychni materialy dlia MON Ukrainy [Analytical materials for the Ministry of Education and Science of Ukraine]: prepynt. Viddil ukrainskoi zhestovoi movy Instytutu spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2025. 50 s. <https://doi.org/10.33189/articles25001> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747760> [in Ukrainian].

14. Kulbida, S.V., Rybak, O.A., & Rapina, L.A. (2025). Shliakhy realizatsii movnoi polityky ukrainskoi zhestovoi movy: monohrafiia [Ways to implement the language policy of Ukrainian Sign Language]. *ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy, viddil ukrainskoi zhestovoi movy*. Kyiv, 2025. 300 s. [in Ukrainian].

15. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations. https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf. [in English].

16. Bilanova, O. (2021). Z dosvidu roboty vchytelia zhestovoi movy [From the experience of a sign language teacher]. *Zbirnyk naukovykh prats ΛΟΗΟΣ*. <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v2.39> [in Ukrainian].

17. Bilanova, O.A. (2024). Vchytel ukrainskoi zhestovoi movy v umovakh dystantsiinoho navchannia pid chas voiennoho stanu [Ukrainian Sign Language Teacher in Distance Learning Conditions During Martial Law]. *Bezbariernist v osviti osib z osoblyvymy potrebamy: dosvid ta innovatsii. Materialy Kh Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky ta psykholohii*. – Kyiv: ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy, 2024. S.48–54. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743112> [in Ukrainian].

18. Ivashchenko, L.D. (2022). Shliakhy efektyvnoho navchannia dlia ditei z porushenniam slukhu pid chas voiennoho stanu u refleksii vchytelia zhestovoi movy [Ways of effective teaching for children with hearing impairments during martial law in the reflection of a sign language teacher]. *Dosvid dystantsiinoho navchannia uchniv z porushenniamy slukhu (orhanizatsiino-resursne zabezpechennia v umovakh voiennoho chasu): zbirka tez Vseukrainskoho naukovopraktychnoho*

seminaru v ramkakh festyvaliu Tyzhnia nauky (20 travnia 2022 roku). Kyiv: FOP «Symonenko O.I», 2022. S. 37–39. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732008> [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 27.02.2026 р.

Прорецензовано 26.03.2026

Схвалено до друку 30.03.2026

УДК 373.24:005.21-047.64:376

Ольга Волошина,

науковий співробітник науково-організаційного

відділу апарату Президії НАПН України

e-mail: olha.voloshyna@ispukr.org.ua

ORCID ID: 0009-0000-9298-8922

Olha Voloshyna,

Researcher of Scientific and Organizing

Department of the National Academy

of Educational Sciences of Ukraine

Національна академія педагогічних наук України

вул. Січових Стрільців, 52-А,

Київ, 04053, Україна

National Academy of Educational Sciences of Ukraine

52-A, Sichovykh Striltsiv Street,

Kyiv, 04053, Ukraine

**ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗАКЛАДУ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ**

**A STUDY OF THE MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF AN INCLUSIVE
PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION AS A SOCIO-PEDAGOGICAL SYSTEM**